

поему, де поєднано фантастичні, гротескні, карикатурні елементи, на відміну від Марії Грінченко, яка сприйняла її за порнографічний твір (мовляв, автору “за шматок хліба довелось зійти на цю стежку, та ще не стежку простої порнографії, а з метою релігійною”), не збагнула високої культури інтелігента, наділеного тонким гумором та гострим оком сатирика, що одним із перших висвітлив параною більшовизму.

НАТАЛЕНА КОРОЛЕВА

Повне ім'я й прізвище Наталени Королеви – Кармен-Альфонса-Фернанда-Естерелья-Наталена Дуніна-Борковська (3 березня 1888 р. – 1 липня 1966 р). Народилася в іспанському місті Сан Педро де Карденья в муніципалітеті Кастрільйо дель-Валь, за іншою версією – у Луцьку на Волині (чеський архів). В автобіографії (1958) вона вказувала на Бургос як місто свого народження. Українська письменниця іспанського походження, нащадок давнього кастильського роду, дочка археолога, ученого-природознавця А.-Ю. Дуніна-Борковського Наталена Королева виявила великий інтерес до християнських та історичних фабул, до української дійсності. Це зумовлено її оточенням, вихованням і самим життям. Прозові твори вона писала як фахівець-археолог, адже вивчала археологію в Парижі й Римі, брала участь у розкопках у Помпеї, у Єгипті, Туреччині й Персії; маючи музичну освіту, була актрисою; як медсестра пройшла фронти Першої світової війни.

Наталена Королева в шістнадцять років дебютувала під псевдонімом Frere Jean (1904) у низці французьких періодичних видань на кшталт “Revue des Routes”, “La Femme a la Campagne” тощо. Її новели помітив А. Франс. Однак вона стала не французькою, а українською письменницею. Любов до України передалася Наталені Королеві від батька. Неабияке значення для формування майбутньої письменниці мало проживання в її бабусі на Волині (маєток Великі Борки). Вона, за власними спогадами, тут “знала простий люд”, а з інтелігенцією згодом познайомилася в еміграції, розчарувавши її, тому що була “не попівна” і “не хutorянка”. Люблячи свою Іспанію, сприймала Україну “куточком грецької Аркадії – країни Психеї – Аркадійки, в якій залишилось, може, більше від Еллади, ніж у сучасній Греції”. Почала писати українською мовою 1919 р. завдяки підтримці майбутнього чоловіка, прозаїка В. Королева-Старого, що вивів її “з інших далеких шляхів на шлях українського письменства” (О. Мишанич). Перше україномовне оповідання “Гріх (пам’ятної книжки)” Наталени Королеви з’явилося у віденському тижневику “Воля” (1921. – 15 січня) за підписом Н. Ковалівська-Короліва. Вона називала себе Королевою-Ковалевською (оповідання “Християнин” у журналі “Нова Україна”, 1923), Наталією Королевою (стаття “Щасливі і нещасливі дні” у виданні “Молода Україна”. – 1925. – Ч. 12).

Її різножанрова мала проза, просякнута християнським світоглядом, рясніла на сторінках видань: “Літературно-науковий вістник”, “Нова хата”, “Жіноча доля”, “Нова Україна” “Напередодні”, “Мета”, “Дзвони”. Можна було б говорити про унікальний історичний роман “Quid est Veritas?” (написаний 1939, виданий 1961) Наталени Королеви, який дослідили мої дивовижні аспірантки Юлія Мельникова й Катерина Усачова, і про “Легенди київські” (1942 – 1943), але зупинюся на деяких її повістях, що з’явилися після збірки ілюстративно-дидактичних новел “Во дні они” (1935). Повість “1313” з мотивом “диволіади”, опублікована в бібліотеці журналу “Дзвони” (1935. – Ч. 9), вводила українську літературу в духовну атмосферу європейського середньовіччя, у фаустіанську жагу знань, задля яких доводиться запродати душу. Назва твору має подвійну семантику. Ідеться не тільки про рік, що складається з двох містичних тринадцяток, які символізують подвійну “нечисту” силу. Під їх знаком чернець фрайбурзького кляштора Бертольд Шварц винайшов стрільний порох. Його відкриття порушило Господній закон, що завбачено вже в експозиційному першому розділі “Четверта заповідь”, який відсилає до Христового Декалогу, стосується теми militia Christi, сформульованої в Євангелії від Св. Матвія: “Я не мир принести прийшов, а меча” (10: 34). Письменниця застосувала середньовічну легенду за фабульну канву, її цікавило не “дотримання достовірності фактів і подій”, а “порушення глибоких філософських проблем”, інспірованих “історичною метафорою” (О. Копач). Вічна боротьба між добром і злом у конкретному випадку із ченцем, котрий обрав служіння дияволу, веде в прірву небуття. Утеча амбітного “блудного чина” Константина Анклітцена з батьківського дому (початок повісті) і його подорож шляхами спокус та випробовувань привели нащадка рицарів, “сумлінного” учня фізика Брудерганса Конрада до межі, за якою починається смерть. На щастя, винахідник особисто не став убивцею, але йому було байдуже, що завдяки його відкриттю гинуть мільйони. Константин Анклітцен, ставши Бертольдом Шварцом, уклавши угоду з нечистим, котрого уособлює цинічний “учитель” італієць Бертрам, матеріалізований із містичного ченця-вартівника, своїм відкриттям підняв сатанинську заслону. Не дарма, постригшись у ченці, він обрав собі прізвище “Шварц”, тобто чорний. Першим забив на сполох причинний Абель: “Гони диявола!”. Жебрак невдовзі спалить портрет “справжнього Каїна анклітценівського роду”, який завжди з острахом ставився до юродивого, що промовляє вустами Господа, дозволив “учителю” Бертраму переступити труп ясновидця Абеля. Наталена Королева, уникнувши дидактичних акцентів, порушила морально-філософську проблему відповідальності винахідника. Розгортаючи семантику євангельської алегорії, вона звернула увагу на передану генетично схильність до зла, успадковану від жорстокого й підступного батька Анклітцена, хоч син на початку повісті в гніві й прозивав його “розбишакою”. У долі винахідника П. Ісаїв убачав прокляття роду, Божу кару (“Дзвони”. – 1936. – Ч. 1–2). Деградація ченця відбулася на очах алхіміка Брудерганса Конрада, який важко переживає невдячність свого учня, нехтування християнськими й людськими принципами існування. Фізикус, на відміну від молодого Анклітцена, усвідомлював небезпеку винаходів, що загрожують людству. Вони ними скористалися для самонищення, не лишивши Бертольду Шварцу “нічого власного, ні слави!”, хіба зневагу до світу.

Майже всі персонажі повісті з жанровими ознаками пригодницької прози репрезентовані за антитетичним принципом, аби увиразнити лиховісний образ головного героя. Колумба-Адельвіна Тільде здається найсвітлішим образом, утіленням євангелійних чеснот. Вона, будучи Христовою войовницею, смиренно впокорювалася Божому Провидінню, дотримувалася заповідей любові, ніколи не комплексувала через просте походження, бо відчувала в собі вроджений

“аристократизм духа”. Закохана в Брудерганса Конрада, який, посилаючись на своє наукове покликання, відмовляє їй у взаємності, героїня не тільки впоралася зі своїми сердечними переживаннями, а й підтримала свого коханого у скрутну хвилину. Тендітна дівчина виявилася духовно сильнішою навіть перед лицем смерті, бо усвідомлювала, що “життя – вічне, бо воно рух”. Колумба-Адельвіна Тільде, як і причинний Абель та садівник Нарцис, послідовно обстоювала новозавітні цінності, заповідані Ісусом Христом, котрий за словами Івана Павла II, “стаючи людиною, принизив Самого Себе і таким чином повернув кожній людині, навіть найбільшій та упослідженій, її первісну гідність” (“Вірую в Ісуса Христа Іскупителя (катехізні бесіди)”, 1998). Сатана, виступаючи антиподом дівчини, то виходив з-під портрета покійної матері Бертольда Шварца, то прибирав вигляду загадкового ченця-вартівника, однак не міг збити її з пантелику, на відміну від молодого Константина Анклітцена. Звабник приборкав волю винахідника, тішив його гординю, підштовхував до морального падіння. Недарма головному герою явилось видіння, де він кружляє над безоднею: “Так, мабуть, почував себе Люцифер, коли стрімголов летів з неба”. Господня кара неминуче впала на Бертольда Шварца й монастир, у творі це трактовано ремінісценцією Об’явлення св. Івана Богослова. Повість Наталени Королеви, що її письменниця означила як “український готичний стиль”, викликала неоднозначну рецепцію серед еміграційних і західноукраїнських читацьких кіл, очевидно, через інакшість авторки, її належність до західноєвропейської культури. Негативної критики (М. Рудницький) було небагато, зате з’явилися позитивні рецензії В. Радзикевича, П. Ісаїва, О. Моха та ін. О. Граничка на сторінках “Вісника” (1936. – Т. I. – Кн. 2) зауважував “авторчину сміливість сягнути в німецьке середньовіччя”, сподівався, що повість потрапить “у спис шкільної лектури”. У журналі “Дзвони” було надруковано добірку фрагментів прихильних рецензій із періодичних видань (“Нова зоря”, “Жіноча доля” та ін.), зазначалося, що твори письменниці – “це здорові полудневі овочі, повні антирахітичних, антиневротичних вітамін духа, подані з новітньою елегантністю”.

Автобіографічна повість “Без коріння. Життєпис сучасності” (1936) – частина задуманої трилогії між повістями “Предок” (мала бути першою; надрукована 1937 р.) й “Сестра” (лишилася незавершеною). Другий твір репрезентував спогадами Наталени Королеви про її приїзд з Іспанії до Києва і навчання в Інституті шляхетних панянок (1904 – 1906; Інститут благородних девиц). Таким було бажання мачухи-чешки Людмили Лось. Перед цим майбутня письменниця виховувалася в католицькому монастирі Нотр-Дам де Сіон у французьких Піренеях, про який зберігала світлі спогади, на відміну від київського навчального закладу, де панувало “одноманітне інститутське життя”. Головна героїня, романтично замріяна Ноель, так і не адаптувалася до педантичної дисципліни, ортодоксального православ’я. Вона не вписалася в оточення пересічних вихованок та зросійщеного Києва, тому почувається самотньою. Особливо неприйнятною дівчині була російська мова, вивчаючи яку, вона дослухалася до порад батька: “Вміти “їхньою” мови докладно й поправно – тобі не личить. Отже, вважай, коли заговориш “по-їхньому”, кожен зразу пізнав, що ця мова тобі чужа!”. Водночас героїня вловлювала слабкі повіви українського національного життя, співчувала селянам, виявляла інтерес до народницьких концепцій, до народного світоуявлення. У повісті йдеться передусім про прототип – Наталену Королеву, що екстраполювала себе на своїх героїнь. Їй ввижалися “інші, забуті з <...> дитячих “свічок-свічад” – великі мовчазні покої волинського маєтку”, з глибин яких явилася “Шовкова Пані” як в однойменному оповіданні, так і в повісті “Без коріння”. Ноель,

зустрічаючи Святвечір із сиріткою Марійкою, переживає таємничий зв'язок із невидимим світом, тому її “серце наповнилося зовсім незанимачим почуттям”, що, позбавлене страху й здивування, “не мало нічого подібного до життєвої атмосфери”. Вона, утаємничена в секрети духовного, відчувається зайвою у світі прагматичного абсурду. Опинившись в імагінативному просторі (“свій” – “чужий”), головна героїня переживає внутрішній дискомфорт, пов'язаний із пошуками генеалогічної основи буття та власної етнічної ідентичності, усвідомлює хворобливий стан маргінала, не знаходить відповіді для себе, тому твір лишився нефінальним.

Повість “Без коріння” охоплена визначальною для всієї творчості Наталени Королеви ідеєю етногенетичної пам'яті: “Голос роду безсмертний непереможний. І хоч би ти для чогось, для когось захотіла забути і виректися його, цього не зможеш ніколи, ні для кого і ні для чого”. Ця думка правила за сюжетотвірну основу повісті “Предок”. Письменниця вдалася до художнього переосмислення свого давнього й розгалуженого роду, історії дона Карлоса де Лачерди, який тікав від переслідувань інквізиції, і волинського шляхтича, на той час полоненого Адама Дуніна-Борковського. Вони зустрілися й заприятелювали по дорозі на прощу до гробу Господнього в Палестині (друга половина XVI ст.). Український прочанин запропонував іспанському ґранду завітати на Волинь. Так письменниця, обґрунтовуючи власну “двогілкову” генеалогію, певно, спиралася на документальні свідчення іспанських хронікерів (“*Cronica latina de los reyes*”), на “родинні анали” й легенди, апелювала в разі потреби до вимислу й домислу. Повість, маючи ознаки автобіографічного жанру, дає підстави для розуміння “засад світогляду” письменниці (Валентина Передирій). Поодинокі епізоди взяті з життя Наталени Королеви і перенесені в минувшину, зокрема сцена з бабуїном, котрий “варив” каву, як запевняла авторка, дружині її знайомого ахенського лікаря Шустера. Текст твору рясно пересипаний арабізмами, адже письменниця захоплювалася мавританською літературою, читала її в оригіналі й доходила висновку, що арабські автори, на відміну від європейців, обмежених констатацією “голих фактів”, “переплітали” історичні події “з поезією, легендою, казкою”. Ними перейнята п'ятнадцятирічна Хадіджа – дочка Еміра. Тенденція одивнення наративу, його вільного переходу з реальних площин у візійно-фантастичні надто типова для розділу “Казки життя”, що спостерегла Юлія Шульженко (стаття “Феномен “Казки життя” у повісті “Предок” Наталени Королеви”), коли містичні видіння “Імла Стирї”, “Водяних Дитинчат”, “лебедя-човна” дитячих мрій Адамових” заповнюють місячний волинський краєвид. Ці мрії містили неусвідомлені алюзії на родинний переказ про вольову данську принцесу Свангільду – прапрабабусю Адама Дуніна-Борковського, з якою був пов'язаний символ “лебідя”. Екзотичні сюжетні лінії увиразнюють композиційний вектор повісті, пов'язаний із хресним шляхом духовного преображення дона Карлоса де Лачерди, що долає себе через екзистенційні випробування душі, звертаючись за підтримкою до Господа у хвилини знесилення, усвідомлення, що він, як Ісус Христос, несе жертву за гріхи інших. Перебування в пустелі прочанина гартувало силою духа, спонукало до віднаходження у власному серці небесного Єрусалима. Іспанець, як і волиняк, символізує парадокс християнського ствердження через заперечення на прикладі зерна, приреченого “вмерти, щоб мати життя”.

У повісті “Сон тіні” реконструйовано події в Александрії за доби римського імператора Публія Елія Адріана (117 – 138 н. е.). Основою твору є не тільки історичні документи, а й особисте осмислення елліністичної культури періоду раннього християнства, адже Наталена Королева брала участь в археологічних розкопках у Єгипті. Вона виявила, що Антіною, який став

одним із головних героїв її твору, був сином Адріяна, таємним християнином, власником успадкованого від матері медальйона із зображенням ягняти – з одного боку, альфи й омеги – з другого. Символіка початку й кінця жертви, асоційованої з агнцем Божим – Ісусом Христом, стосувалася безпосередньо Антіноя. Код прочитання твору закладено в епіграфі з вірша давньогрецького поета Піндара: “Людина? Тіні сон!”, що вказував на минущість людського життя. Любовний роман уродливої істрії (танцівниці) Ізі (скорочено від імені Ісмена) й престолонаслідника Антіноя був викликом споживацькому соціуму. Стосунки закоханих так уразили імператора, що він погодився на їхній шлюб. У молодят щасливе життя не склалося. Антіной загинув унаслідок інтриг царедворців, які не бажали бачити своїм володарем апологета християнства. Цього прагнула й бездітна Августа Сабіна – Адріанова дружина, що сподівалася посадити на трон свого улюбленця Люція Бера. Письменниця, посилаючись на документи і наводячи приклад з імператорським “джурою” Мостаром, який “з Бористена походить”, підкреслила тісний історичний зв’язок Єгипту з пра-Україною, що засвідчила юна Ізі. Дівчина була дочкою роксолана – уродженця праукраїнського Подніпров’я. Він служив декуріоном (десятником) у війську Адріяна, навіть подарував йому коня Бористена, якому імператор велів поставити пам’ятник і присвятив вірша. Героїня змалку почувалася чужою в нерідному оточенні, пізнала приниження, коли мусила танцювати перед аристократами, які здавалися їй напівмертвими, брати участь в їхніх оргіях. Горда й темпераментна дівчина (“миттю вбігла”, “закрутилась”, “вітром вилетіла”) жила пластикою руху, тому вчитель назвав її “мареотійською мухою”, а приятелі – “цикадою”. Антіной порівнював танцівницю з метеликом. Його шокувало передчуття, коли у своїй кімнаті підібрав реального нічного метелика з людським черепом на спині (за грецьким міфом, перевтілення однієї з Парок). Накладання різних семантичних рядів, пов’язаних із людською долею, надає повісті містично-фатального сенсу, прояснюється, тільки-но мова переходить на християнську знакову систему, зашифровану в медальйоні покійної матері, репрезентовану в образах перших духовних подвижників – єпископа, удови Афри, її дочки Антонії та ін. Вони тчуть реальний, водночас символічний “сяючий килим вимріяного, щасливого життя без страху, переслідування, цирків, арен зі звірами. А може... може й... без рабства?”.

Л. Граничка – постійний рецензент прози Наталени Королеви – захищав її новий твір від, як йому здавалося, несправедливих закидів критики, що вбачала в повісті “не доведений до кінця” сюжет (“Вістник”. – 1938. – Т. IV. – Кн. 10). Однак більшість критиків зійшлася на думці, що то була найкраща, вершинна повість письменниці періоду міжвоєнного двадцятиліття, а о. Г. Костельник зазначив: її “слово всюди “крилате” (“Дзвони”. – 1938. – Ч. 1–2). У теці Наталени Королеви лишився рукопис повісті “Останній борг” як продовження попереднього твору “Сон тіні”. До того ж письменниця має незавершені тексти, що друкувалися на сторінках журналу “Дзвони”, зокрема фрагмент повісті “Золоте серце” (1933), кілька розділів роману про Мойсея (1934).